

FOLKLORYSTYKA I ETNOGRAFIA

DOI: 10.15290/bb.2017.09.22

Іна Швед

*Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт
імя А.С. Пушкіна*

Хата як вобраз снабчанняў (паводле сучасных аповедаў з Берасцейшчыны)

Статус хаты – асноўнага месца працякання паўсядзённасці людзей – у народнай культуры беларусаў, як і іншых народаў, быў і часта застаецца вельмі высокім. Гэты адзіны жылы будынак, вакол якога разгортваецца сядзіба, не толькі ў разнастайных формах увасабляў сэнсы і найвышэйшыя каштоўнасці чалавечага існавання, сімвалічна выяўляў сувязь чалавека з прыродна-касмічным, сакральным светам, але фармаваў само жыццё, даваў чалавеку ўпэўненасць у абароненасці, спадзеў на дабрабыт і працяг роду.

Вельмі вялікая частка паўсядзённага жыцця, – заўважае Б. Расэл, – складаецца з чаканняў; калі б мы апынуліся ў абставінах настолькі незнаёмых, што не ведалі б, чаго чакаць, мы перажывалі б моцнае пачуццё страху (паглядзіце на фотаздымкі стада сланоў, якія бягуць у паніцы, толькі пабачыўшы самалёт). Жаданне ведаць, што нас чакае, складае большую частку любові да свайго дому, а таксама і імпульсу да навуковага даследавання. Вучоныя, вымушаныя падарожнічаць, выдумалі аднароднасць прасторы, таму што яны адчуваюць сябе неспакойна пры думцы, што “няма больш такога месца, як свой дом”¹.

Укаранёнасць сімвала хаты ў культуры настолькі моцная, што ён з’яўляецца дамінантным і на тых яе роўнях, дзе вербальны тэкст і міфалагічная рэальнасць складаюць адзінае цэлае. Найперш тут маюцца на ўвазе аповеды пра “вешчыя” сны, што верыфікуюцца ў кан-

¹ Б. Рассел, *Человеческое познание, его сфера и границы*, Киев 1997, с. 455.

тэксе наступных падзей (тыповы каментар апавядальнікаў: “Бачіш, ек сон дав знатэ”), маюць міфалагічную, сакральную, матывіроўку і ўтвараюць адзіны тыпалагічны рад з іншымі традыцыйнымі спосабамі адаптацыі так званых “змененых станаў свядомасці”, як абміранні. Зыходзячы з таго, што практыкі “аповедаў пра сны”, а таксама значэнні, што надаюцца снабчанням, лакальна спецыфічныя, і сацыяльна-культурныя канструяванні і інтэрпрэтацыі сну як псіхасаматычнага феномена даволі адметныя, прасочым традыцыю аповедаў пра сны з вобразам хаты па запісах пачатку XXI стагоддзя, зробленых на Берасцейшчыне. На неабходнасць спецыяльнага вывучэння кожнага знака-сімвала пры даследаванні механізмаў славянскага народнага тлумачэння сноў указваў Мікіта Галстой: *Як у этымалогіі кожнае слова патрабуе спецыяльнай штудыі, так і ў народным сонніку кожны знак-сімвал мае патрэбу ў асобным разглядзе*².

І сны-наратывы, і сны-сімвалы з вобразам хаты бытуюць, як правіла, у сямейна-родавай і сяброўскай групе і як фальклорныя адзінкі гарманічна ўлучаны ў складаную сістэму не толькі мантыкі, але і вераванняў ды звязаных з імі рытуальна-абрадавых практык, у тым ліку паўсядзённа-побытавых. Мадэляванне вобраза хаты ў пераважнай большасці прааналізаваных намі аповедаў пра сны абапіраецца на яе традыцыйную трактоўку як увасаблення абароненасці, бяспекі, згуртаванасці, жыццёвай моцы, долі сямейнікаў і сям’і ўвогуле. Ідэальным узорам для чалавечага жыцця ў калядных і валачобных песнях выступае адгароджаны ад знешняга, чужога, свету “дом Бога” (церам або храм), які з’яўляецца на падворку гаспадара падчас штогадовага рытуальнага аднаўлення Космасу і мае чатырохчасткавую структуру ды праекцыю ў нябесную сферу. Калі ж хата лакалізуецца не ў антрапагенным асяроддзі, пабудавана не па ідэальным узору, з парушэннямі правіл і забарон, яна не адпавядае сваёй прыродзе і звязваецца з другім членам апазіцыі “жыццё/смерць” (параўнаем загадку пра капу сена: *З зямлі ўстала – хатай стала, ды гаспадар у ёй не жывы: калі пачнеш адчыняць хату – разбярэш яе па шмату; З зямлі ўстала – хатаю стала, і гаспадар ёсць, ды калі стане аджутаваць хату, разбярэ яе па шмату*³. Жыхар в. Амеліна Камянецкага раёна, які пераехаў з Гомельшчыны, разважае: (...) *Врач абласной бальніцы, хірург вось строіў. Неправільна хату ставіў і памер, малады памер.*

² Н.И. Толстой, *Очерки славянского язычества*, Москва 2003, с. 310.

³ *Загадки*, склад. М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі, Мінск 2004, с. 156, 157.

Почему? Надо ўсегда глядзець не тольку хату, сарай пастроіць, на да вездзе слушаць старых (ФА).

Парушэнне структурнага адзінства хаты, функцый элементаў, якія яе закрываюць (дах і сцены) і рэгулююць яе зносіны са знешнім, “чужым”, светам (дзверы, вокны – узгадаем загадку пра вокны як пра вочы хаты), традыцыйна мае негатыўную трактоўку і асацыюецца з няшчасцямі ў сям’і. У сувязі са сказаным цікава ўзгадаць спецыяльныя маніпуляцыі з часткамі хаты, што яе закрываюць, падчас цяжкай смерці чалавека, асабліва “чарадзея”:

Ну, гэта мая бабушка расказвала. Бабушкі мэі сістра жыла, мы – в одных Сухаревічах, воны – в других, в Малых. І всё тая бабулька моя была. І кажэ, шо тая от коров молоко отбирае. Ну то кажэ, стала вмыраты, то кажэ, ны могла вмырті. Тры дня вмырала, ны могла вмырті. То кажэ, пока ны зрывалы гэтэ, потолок, там над двырыма. І кажэ, рычыть коров’імы гукамы. Прыбігла вона, дочка йі. І кажэ: “Ой Божычку, ідітэ, бо там мама вмырае. Я, кажэ, зайшла, а тая мама рычыть, а голосамы всякымы, то і всі повтыкалы з хаты. А чога я там буду, і зобралась і пойшла. Шоб, кажэ, я дывылася на гэтэ чудо. То, вона, кажэ, отбырала молоко от людэй, от коров, а я, кажэ, должна муку такую нысты. Не-е”. Кажэ: “Іды сама над ею сыды”. Ну, тры дня. І зять поіхав за гробом, гроба ля еі привіз. І той гроб шэ два дні ля еі стоев (ФА; Вялікія Сухарэвічы Брэсцкага р-на).

Паводле прыкмет, трэск ці іншыя гукі ў сценах, падпеччы, разбурэнне печы ці іншых частак хаты, падзенне абразоў і падобнае вяшчуюць няшчасце, смерць кагосьці з жыхароў хаты (*Колы во время жары трэснув образ, то у хаты покойнік будэ* (ФА; Мікалаева Камянецкага р-на). Той жа прыныцп характэрны для тлумачэнняў сноў, прыкладам: [*Да чога сніцца, што нешта ў хаце рушыцца ці ікона падае?*] – *Домовына. Як грядкі сняцца подзіляны, то это тоже нехорошы сон* (ФА; Хмелева Жабінкаўскага р-на). У аснову тлумачэння можа быць пакладзена падабенства па слову, сугуччы – паранімія: “дом – дамавіна” (хоць сінанімічнае адрозненне на глыбінным роўні можа нівеліравацца міфалагічнай сувязю). Без вокнаў, вымазаная глінай хата таксама сніцца да смерці: [*Да чога сніцца хата без вокнаў?*] – *Это плохо будзе. Снілос мне: зашла к Туркевічу, а в іх лецён змазаны гліною, только не побелены. Васіль помёр. Плохі сон. Хата змазана гліною... Это на покойніка, не дай Бог. Поцэлуі – да болезні. По гразной водзе ходзіш – тожэ* (ФА; Бродніца Лунінецкага р-на). Прыведзенае тлумачэнне сну заснаванае на метаніміі (гліна, пабачаная ў сне, асацыюецца з вырытай магілай; хата ў гліне – труна). Бэлька, кут,

печ як сімвалы-рэпрэзентанты хаты часта фігуруюць у тлумачэннях сноў негатыўнага характару. Іх дэструкцыя трактуецца як знак разбурэння сям’і, смерці кагосьці з жыхароў хаты. Частотным вобразам галашэнняў па нябожчыку з’яўляецца песная, цёмная, без вакон хатка (дамавіна), на якую памерлы прамяняў вялікі светлы дом. Такая ж сімволіка актуалізуецца ў тлумачэннях сноў тыпу: *Бувае, што прысніцца, што хата без акон, гэта ўжо на смірць. Хто-то будзе ў родні, шо то ўже случіцца* (ФА; Тышкавічы Іванаўскага р-на). (...) *Она [мама] как-то (я в городе работала, приезжаю с города), а она говорит: “Наверное, всё, я умру скоро”. “Ну, мама, ну ты что, 51 год!” (А перед этим папа умер 3 года назад). Говорит [мама]: “Папа мне построил такой тесный домик, без окон, без ничего. Ну, такой, такой тесный”. “Ну, мама, ну не может быть!” Ей приснилось, во сне. И потом не с того не с сего ей плохо, в больницу отвезли. И всё [умерла]* (ФА; Люта Брэскага р-на).

Любыя невытлумачальныя гукі, пачутыя ў хаце, насцярожвалі яе насельнікаў, “прачытваліся” як пэўная інфармацыя. У гэтым плане цікавая мянушка жыхаркі вёскі Тышкавічы: *Неколі мая баба – бацькова маці казалі: “Стукае да стукае, стукае да стукае”. Её прозвалі Стукалка. Баба-стукалка звалі яе, я помню. Бацькова маці – баба Стукалка. Стукае-брамчыць у яе, стукае-брамчыць...* (ФА; Тышкавічы Іванаўскага р-на). Семіятызаваліся таксама пачутыя ў сне гукі, якія пранікаюць у хату звонку, праз акно – канал камунікацыі з засветамі: голас, крокі нябожчыка, крык, шум, трэск, выбух вяшчуюць смерць. Жыхарка в. Люта Брэскага раёна апавядае, як пачуты ў сне гук выбуху аказаўся звязаным са смерцю бацькі:

Когда я еще девченка была, приехала с города к маме. Легла спать. Луна в окно светит. Встала ночью (а там старенький домик, окно маленькое). Беру подушку, а подушка большая такая. Я поставила ее туда. А мама смотрит, что я ту подушку – и к окну иду, думала уже, что луна сильно на меня. Говорит: “Вера, ты куда?” “Подушку поставила, луна в глаза светит”. Ну и всё, легла, уснула. И слышу – такой хлопок-выстрел! За окном этим. Думаю: что ж такое? (А папа в больнице был как раз в то время.) Говорю: “Мама, кто-то перед окном стрелял у нас”. “Я не слышала”. “Как с пистолета”. И в воскресенье я уехала на работу. А в среду мне позвонили на работу, что папа умер. А маму, вот мне кажется, где не иду, то всё ее хороню” (ФА; Люта Брэскага р-на).

Неабходна адзначыць, што паводле фальклорных тэкстаў розных жанраў, лакалізаваная ў падкрэслена “чужой” прасторы хата належыць не-чалавечым істотам, у замовах – сакральным памочнікам,

прыкладам: *В тёмным лісы стоіць хатка, // В тэй хатцы сыдыць бабка. // Бабка, бабка, што ты робыш? // – Ны сплю, ны гуляю, // Воўчы зуб замоўляю* (ФА; Дабраслаўка Пінскага р-на); *Выговарываю нервы раба божего (имя) з косцей, з мясцей, з румяного его тела. Ишла я зелёным лугом, щодрым бором, крутым берегом, там стоит зелёный дуб, под тым дубом стоит избушка, там Матер Божая книжку читает, рабу божему нервы однимает и в чистую воду кидает. Ляжтэ вытэ, нервы, в чистую воду на дно. Аминь. Заговор вы-полняется на воде. Давать пить и обрызгивать постель, углы комнаты больного* (ФА; Лясковічы Бярозаўскага р-на). Семантыкай “чужога”, небяспечнага, дэманічнага можа надзяляцца як “казёны дом”, так і “деревенская хата”, калі яна выяўляецца як пустая, неабжытая, ці ў якой сямейнікі выконваюць не характэрныя для іх полу ці ўзросту функцыі, як у аповедзе жыхаркі в. Павіцце Кобрынскага р-на, у якім яна згадвае пра сваю цяжарнасць:

Я знала, што хлопец будэ, бо сон мні пріснэвся. І я знала, што у менэ будэ мальчкі. Я ек зара помню ёго. Забеременела я Сашей. Ну, а дві дівчінэ першых Лена і Таня, ну а покійны мій Міша – мужэк першы, кажэ: “Знов, мол, будэ дівчына. Ну, на аборт ідэ”. Рэшела я ітэ на аборт. Тут, у Повітэ, я шэ була, шэ не везджела я за Жабінку. Пасля вжэ пойіхала. І вот я здала Шадурскей (гінеколог), і вот я здала аналізэ, так перед нэдліёю здала аналізэ. І йіхатэ в понэділок мні в Дывін на аборт... І вот, на Мішу свойго покійного кажу: “Пойіхалэ в Радустув до матыра, бо, мо, кажу, на абортэ вмру”. А він кажэ: “О, всі роблять, а тэ вжэ вмреш”. Ну і пойіхалэ ме. Матэ посадэла за стыл, то ж зятэ прійіхав з дочкою, бутылку на стыл (а я, бало, ек забеременію, то не показвайтэ мні еі, на рвоту тягло сразу). Я собі пошла і кажу: “Матэ, я прілежу”. А ей нэц ні кажу, шо в понэділок на аборт пойіду. А ме ж в нэдлію пойіхалэ до еі. Легла я на койку, а вонэ так сідють. І легла я, і снэцця мні сон. Вроді бе, я так представляю, шо я в больніцэ, в роддоме, шо ме там у Кобрэні, таке столбе, ек у тому зданію ужэ в сэрэдінэ. Такей зал велэкі і столбе посэрэдінэ. І тако я за одним столбом стою і мій Міша-мужэк за другім. Ажно нэсуть дві медсестре грудных ребёнок, такіх ек то спеленаных, туго запеленанэ ек в роддому (я знаю сама у сні, шо то з роддома). Нэсуть: одна – дытэну, і друга – дытэну. І вжэ нас мінулэ тако, і направлеюцца до дверей, а мні так інтарэсно стало, куда вонэ стэх дытэй нэсуть. А бачу то двое (а у менэ ужэ булэ Лена і Таня, а Сашэй забеременела), і дві дытэны нэсуть – во ек сон дав... Мні так інтарэсно, думаю: куда вонэ стэх дытэй? Аж то вонэ нас мінулы, а я з-за столба стала і кажу: “А куда вітэ стэх дытэй нэсэтэ?” А вонэ здрегнулэ, нэсэ і кажуть: “Ой, вы нас напугалі, жэншчына”. І сталэ мні об’яснятэ: “І знаете, жэншчына, у нас рожэніцы кажный день родят і прілетае дракон (а сама я собі думаю, то ж то нэчэста сама) – і кажны день нам даватэ по двое детей. “Бачіш, ек сон дав знатэ, обо двое дытэй

умерло бе (поуміралэ бе й дівчета, чі шо, коб зробела аборт). Кажэ: “І нам нада в жэртву отдавать двое дытэй”. А я кажу: “Дайтэ мні одну однэйку дэтэнку, а хіба він розберецца, кільки ве ёму міхнэтэ у ёго когті”. А вонэ переглянулься – можэ й так. І одна мні тако сунула, а я за тую дытэнку і Мішэ перэдала своёму. Аж то открываюцца тако ек віхром двере тэй больніце. І таке страшное, ну то шо гріх пріснэвся, ну бо гріх, бо хотіла зробетэ аборта, і за тую дытэнку тэй медсестрі і понэсло з віхром такем.

Очутэлася вродэ в *деревенскей хатэ* вжэ, ну то ж сон. І хлопчік, ну хусточка завета, ну тож хай і хлопчік, то ж чі холодно, чі заслабнэ, то кругом шейке тако хусточку. І стоіть хлопчік і грубка така і дрова кладэ в грубку, а плачэ-плачэ тое дытэне, малэйке таке, ме, годов тре. І дрова шось там шехае у тую грубу, а плачэ-плачэ, а я кажу: “Ой, дітятко, а чога ж тэ так плачэш? Шо тэ такей малэйкі, то такей плачэш, шо тэбе дрова заставлеюць кластэ. Йіхі... Ах, то ж, – кажу, – у менэ Лена з Танёю більшэ за тэбе, а я не заставлею іх кластэ. (Бачіш, ек імена назвала). То тэ так і плачэш?” А той хлопчік сразу на менэ кажэ: “Не, тётю, я не з-за того плачу. Я плачу з-за того, шо я свей маме не узнаю”.

І всё, я ек проснулася, подо мною ек хто водэ налэв, подушка мокра. Ек схватэлася. А матэ прійшла і кажэ: “Шо тэ так Волька, шось во сні мормыгала?” Я давай расказуватэ. А матэ кажэ: “Ой, то тэбе шэ Господь предупредэв”. Шэ і так чётко, ек зарез помню, Сашэ будэ 29 літ і ек то зара помню. І я нэ зробела абарту. І вжэ такей жывіт у менэ, іду, а Шадурска покійная: “А шо тэ, Жук, шо не зделала аборт, ты ж вродэ анализ здавала?” Кажу: “Не, не зробела і не робетым”. І давай йій розказватэ, і всім я кажу: “У менэ хлопец будэ! І всё!” А всі: “Ай не, у тэбе на ліцове венушке і пляме повіступалэ”. А я: “Шо хочте мні гаворітэ, а у менэ хлопец будэ”. І тут вжэ в роддом менэ завозыть скоро, вжэ родэла, вжэ вонэ мні там роблять свою роботу. Аж то саме между собой тэй медсестре: “Якась роженица інтэресна, обычно сразу пітаюцца, хто у менэ, чі хлопец, чі дівчіна”, – так гаворать. А я кажу: “Можэтэ не казатэ, в менэ хлопец”. І прада – хлопец. І давай я ім стой сон. А вонэ: “Ой, е Бог на світэ. Это вас Господь предупредэв”. О, якей сон, бачіш. Я, мусыть, ёго до смерті пом’ятать буду, стой сон (ФА).

У народных тлумачэннях сноў важнае значэнне надаецца размяшчэнню хаты. Вынесеная па-за межы чалавечага паселішча хата звычайна трактуецца як звязаная з засветамі і яе насельнікамі (такія сны тлумачацца звычайна па прынцыпах тоеснасці ці падабенства). Прыкладам, жанчына ў сне бачыць хату па дарозе на могільнік – у ёй знаходзяцца муж-нябожчык і чорны мужчына, якога візіянер ідэнтыфікуе як забітага падчас вайны салдата:

Сніцца то абы шо. О сё мэй хозяін мне всё, вжэ ж 20 годов як нема, то первые годы, то ніц не робіла в сне. Дэ на работі, то і вэн помогае, і всё гэ снівса. А гэто вжэ з повгода, і всё гоніт, гоніт менэ, коб шла додому дело робіті. Одін раз прынівса: шла на кладбішча – хата стоіт.

Я в тую хату дівлюса, гэ, як неколі (вэн упав жэ ж, побівса, да лежав у больніцы, мэй хозяйн). Да подівлюса – вэн лежыт, встае. “А чога ты, Грыша, встаеш?” А вэн: “А тут в мэнэ ніц не боліт”. І ідэ. Я кажу: “Як ніц не боліт, то додому ході”. “Не, – кажэ, – ты йді”. А я кажу, шо не, як ты тут, то і я. “Нет, ты іді. Тобе трэ кросна ткаті, а я не пойду”. І от прыснілос так. О, як я кажу: заходю, а вэн в тэй хаті, і бэлыш з ім встае такі чорны мужчына, і тут грудь [паказвае сабе на грудзі] чорная. Я думаю, шо это ж той солдат. Это у войну. Война ж як тут була. Да этэе солдаты пробіваліса недэ, ішлі, одбіліс от часті, да шлі. Тут жэ ж у нас в сэлі побачылі, да в нас в сэлі одна по-нэмецку говорыла. Тые немцы прыехалі, а вона: “гав-гав-гав”. Да вжэ тут і стрэляют. Да тые солдаты, дэ кладбішча... Була і гразь і кладкі булі, то тые солдаты вжэ болотом пробіваліс до своіх. Як налетелі, давай стрэляті, да й одного і забілі солдатака, о. А люді ж то йдут: і до сена, і косіті, бо лето. Лежыт солдат на кладках. А з Вонтёровое [жыхар вёскі] хаты був хлопэц, то і Жэнін брат кажуть: “Ходем да сховаем того солдата”. І побеглі тые хлопцы, то і дэвчата побеглі. І того солдата потягнулі до кладбішч, да і выкопалі яму і схоронілі ёго. І з бэрозы хрэстіка зробілі. А в кожнаго солдата було такэе, бы патрончык. І там уложаны ёго документы: які вэн, хто. Побачылі хлопцы: гэто не рускі, некі, мо, грузін, але православны, да і поставілі хрэстіка. Я ж у сне і познала ёго. І мэнэ хозяйн прогнав. Я кажу, што нема в мэнэ што і ткаті. А вэн кажэ, шо назбіраеш. І всё... А шчэ снілосо, шчо ходіла по больніцы, заглядала в двэра, а там і хозяйн. Да почав мэнэ прогоняті. [То добра, што прагнаў] – О, вжэ 90 годов нагонів. Добрэ, але вжэ важко (ФА; Азарычы Пінскага р-на).

Паводле прыведзенага аповеду (як і шматлікіх іншых), тое, што чалавек пасля кантакту ў сне з нябожчыкам вяртаецца ў сваю хату, сведчыць на мінанне небяспекі смерці, вяртанне да жыцця. Акрамя таго, у такіх аповедах ускосна прадстаўлены ўяўленні пра падзел свету паміж жывымі і памерлымі людзьмі, кожны з якіх павінен лакалізавацца ў належным месцы, пра рэгламентаванасць календаром, пахавальна-памінальнымі абрадамі наведвання хаты памерлымі продкамі.

Паводле шматлікіх уяўленняў, памерлы павінен пакінуць хату на 40-вы дзень пасля смерці. У сувязі з гэтым характэрныя аповеды пра пабачанага ў сне нябожчыка, які выбіраецца з хаты ў названы перыяд, прыкладам:

А мой подружке недавно сын [Серёжа] разбівся, шчэ года нема, ма-лады, 25 лет яму было бы. І він всегда в этой жізні такі тусовшчык был, у его девак було табунамі, аптіміст, всегда украсыць любую компанію. Вокруг яго жызьнь кіпіла і бурліла. І вот ей прыснілосо, шо він там красіво убраны, а до сорока дней він ей не снівса, але ей казалосо, шо вон в хаты, якіся вот двіжэнія па начам, а после сорока дней (дапусцім, во завтрэ сорок дней, севодня – 39-й дэнь), і ей прыснілосо, шо вон в залі адзів пальто,

касцюм свій ліпшы, забрав документы со стенкі, вложыв і сказаў: “Все, мам, я пошов”. Він пошов, і всё. Вона, конечно, помешаная – яшчэ ж года нема. Вона там на туй могілке да же по ночам бывае седыць. І ей прысны-лоса, шо там так весело, шо там такая тусовка. (У іх всегда в хате было много молодежы, і все всегда у іх тусовалысь, на все празнікі у іх.) І вона, значыць, бачыць, шо там весело, шо він нарядный, шо він улыбаецця, шо кругом его море баб там і шо там компанія, і шо він не п’яны, а, нао-оборот, смеецця. І кажэ: “Мам, тут у нас весело”. І ей іногда сныцца, колы там ікаясь проблема дома, він кажа: “Я усе разрулю”. І вано ўсё якое само проходыць. Вана да же ў жыцні 500 лет з азіатам драка, а у яе троя дытэй было (вот два сына осталось), і сярдні сын службыць на кантракці в дзісантурі ў Брэсце. І быў як раз на выходных, калі эта драка масава, вот 25 чалавек, началася. А він кажэ: “Мэнэ ногі панеслі, біг, біг, упаў, чучь свої не затопталі, ну как бы мог бы і вбітыся, но его вынесло прямо оттуда”. І вона вот убеждзена, шо Серёжа яго спас, сказаў: “Андрюха, бежы...” (ФА; Хмелева Жабінкаўскага р-на).

У такіх снах-наратывах хата (яе пакой, кухня) можа не расчытываецца як сімвалічны знак, а выступаць “рэалістычным” месцам дзеяння ці маркерам-увасабленнем “свайго” свету. Менавіта для снабчанняў, у якіх людзям з’яўляюцца памерлыя, характэрна такая функцыянальнасць хаты. Пры гэтым мадальнасць сну можа вар’іравацца ад папярэджання да змушэння да пэўных ўчынкаў. Так, прыведзены аповед з Хмелева рэспандэнт заканчвае разважаннем: *Може, сама собі і надумала, але не одын чаловек кажа, шо оттуда родственнікі предостерегают, предупреждают. Ну, вобшем, очэнь часто бывае* (ФА; Жабінкаўскі р-н). Гэты пераказ сну пра кантакт з нябожчыкам, як і шматлікія падобныя да яго, павінен засведчыць, акрамя ўсяго, існаванне звышпачуцёвай сувязі паміж блізкімі людзьмі і ісціннасць снабчанняў. У аповедах на гэтую тэматыку часта сваякі сняць (бачаць у хаце) памерлых, калі тыя нечым незадаволеныя, чагосьці патрабуюць:

Ну, ек то був Афганістан і дальней одправлелэ солдат, ну, так вот у однэх лэдэй умерла одна дівчінка. Тре годіка було ей, ек умерла. І вот, ек бе було б ей 18 літ мінэцця, матэрі сон, на день рождэня дівчынкі снэцця сон, шо вона прійшла до іх в хату, а матэ кажэ: “Ой, чія ж то дівчїна така красїва? Чїя ж ты?” А вона кажэ: “Мамо, хїба вїтэ менэ не пузналэ? То ж я – ваша дочка. А тая: “То этэ малэнькэй геть вмерла”. “То я, ваша дочка, я вжэ веросла. Вжэ мнї тэпера 18 літ. Я замуж выходжу. Купїтэ мнї наряд свадебный: туфлі, фату, платте. І на крїжовую дорогу венэсітэ. Будэ йїхатэ перша машэна – не встанавлюйтэ, друга машэна – тоже не встанавлюйтэ, а трэтю встановїтэ і передайтэ наряд”. Матэрі кортэтэ знатэ, шо то такое снэцця, пушла до сосїдке росказала. А тая йїй кажэ: “Купе вжэ тэй наряд, не збїднїеш тэ”. Купела вона і пошла з мужыком своїм на крїжовую дорогу. І правда: ідэ перша машэна – не встанавлі-

вають. Друга. Третю встановелэ. А там в машэнэ шофёр солдат і офіцэр военны. Ну і давай воны раскажуватэ свій сон ёму. А він послухав і кажэ: “Да-а-а, есть Бог на свете. А мы везём солдата в цінковом гробу, родітелям”. То дэс пара тэй дівчінке. Нууу, родітелі ей і кажуть: “Ну обьяснітэ вітэ тым батькам, шо так мол і так. Хай воны положать коля ёго той наряд і закопають разом”. Ну во то ей пара должна була бутэ” (ФА; Павіцце Кобрынскага р-на).

Прарыў мяжы з боку тагасвету, нелігітымнае пранікненне яго прадстаўнікоў у свет жывых, у хату, нясе апошнім небяспеку смерці (узгадаем павер’і пра тое, што калі дамавік – памерлы продак – паказваецца сямейнікам, трэба чакаць хуткай смерці). У сувязі са сказаным адзначым уяўленні і пра тое, што дамавік (які можа ўзаемазамыняцца з анёлам-ахоўнікам на аснове надзялення абодвух апякунскімі функцыямі) кантралюе паводзіны жыхароў хаты не толькі падчас іх актыўнай дзённай дзейнасці, але і сну. Так, жыхарка вёскі Трасцяніца апавядае: *Одзін раз, я тобе такі случай раскажу. Я калі лажус спаць, така ў мене была прывычка, во так рукі ложыць [паказвае складзенья на грудзях рукі]. А так толькі покойнікі ляжаць. А я так лягаю і сплю. Одзін раз – шара-а-ах тако мне по рукам, і рукі мое разлецеліса. Так лежу і не знаю, ці прыснілос, ці не. Гэта кажущь, ці ангел-храніцель, ці домовы. [Даўно было?] – Можа года два. Каб так рукі не складвала больш* (ФА; Камянецкі р-н). Нездарма так шмат увагі традыцыйная свядомасць надае магічнай ахове хаты ад вонкавых негатыўных уздзеянняў, пракнікнення тасветных сіл, нябожчыкаў, праз змяшчэнне ля яе межаў разнастайных прадметаў-апатрапеяў: вострых, жалезных прыладаў, калючых раслін.

Распрацавана цэлая сістэма забарон на любы кантакт жывых з памерлымі – як з тымі, што праніклі ў хату, так і з лакалізаванымі вонкі, за акном: *...когда во сне кажется, что вас кто-то будит и зовёт, не отзывайтесь и не выглядывайте в окно – это кто-то из умерших родственников зовёт к себе* (ФА; Пінск). Абарончую скіраванасць мае таксама закрыжоўванне дзвярэй і вокнаў хаты, апырсківанне іх асвечанай вадой, абход вакол хаты, абсыпанне яе макам. Свячоным макам абсыпалі хату і тады, калі яе жыхароў “трывожыць” памерлы (ФА; Прыбарава Брэсцкага р-на). Прычым, калі рэспандэнт апавядае пра “хаджэнне” памерлага, канкрэтная форма вопыту кантакту з “хадзячым” нябожчыкам (у сне ці “наяве”) практычна не мае значэння для носьбіта традыцыі. Так, жыхарка в. Доўбізна, якая пераехала з Украіны, апавядае пра пабачанага ў сне мужа-вісельніка, а таксама пра пакуты каля хаты брэх узбуджанай “хадзячым” нябожчыкам сабакі:

Снэця мэнi сон, што я когось нэсу на плэчэx. Така дорога дальняя – і я йду і нэсу когось на плэчэx. І так тежка і задыхаюсь ужэ, вжэ всё, думаю, кунэць. Так тежка і крычу: “Помогі-і-іте, помогі-і-іте, поможтэ мэнi хто-нэбудь”. Нэма ныкого. Думаю, дай я побачу, хто такей, взяла огледуюсь – то він [дзед] сыдэть і такех два зубы [паказвае доўгія клыкі] золотэx, он жэш, його Господь нэ прынев, вжэ в чортів. Это ж він нэ свэю смэртю, його сатана забрала на той свiт. Бо е ангелы этi во, Божэ ангелы літаюць над намэ, як шо тэ, як шо тэ хорошы, ангел Божы, то він коло тэбэ, як шо ты шось злое робыш, то злыі прыступае ангол і анголы бесовскіе. Вот його бесовскі ангол і забрав, бесы його забралы. І дывлюся – то злэй дух сыдэть на мэнi, дед жэ – вжэ злэй дух, бо ж він нэ свэю смэртю вмэр, зробэв собi смэрть, бо бесы забралэ. Сыдэть на мэнi. І іду дальші, і крэчу на всэйкі свiт: “Поможтэ хто-нэбудь, поможтэ”. І я в сэлi своёму, там, на Украіне, дохожу до крыжовэi дорогi, крыжовая дорога, дэ тако на крэст [паказвае рукамі крыж] і бачу, хтось стоіть, якась людэна, кажу: “Поможтэ мэнi”. І тако на кладбiшчэ дорога. І той чоловік узев каменя і йому в лоб тако. Я нэсу, а йому в лоб дав, кiнув. І я нагнулася і камiнне до його, бэтэ, а він пошов тако на кладбiшчэ по дiрэвне.

Хоць дзеянне сну адбываецца на Украіне, жанчына праецыруе яго ў сваю хату ў в. Доўбізна:

А мэнi так страшно было, думаю, то ж він мэнэ душэв, чуть нэ задушэв, я встала в холодном потовэ. Я встала, задыхаюся і всё тако ходыть, чуть нэ у тэ. Я думаю: я нэ буду тут ночуватэ, я боюся. Тодi пушла до Гандзі в Копылы тэi, до бабы, шо тая, з якею я дружу. А вона кажэ: “Вiзьмэ свячоный мак і обсвятэ хату кругом. Той жэ мак святятэ і обсвятэ хату кругом і він будэ шчiтатэ той мак ночю... І він ны дойдэ до хаты. Покi він будэ збiратэ, то вжэ й ранок наступыть, він нэ собэрэ його. Я обсвятэла хату і по сэй дэнь його нэма с тых пiр... А яшчэ собака брахаў тады, в темноту. Он [вісельнік] ходэв, він всё время коло хатэ, бо його на той свiт нэ допускаюць, його нэ взялэ тудэ, ходыть по сэму свiтэ” (ФА; Камянецкі р-н).

Апавядаюць таксама пра пабачанья ў сне (ці ў нявызначаным стане свядомасці) незвычайныя, страшныя дзеі ў хаце, не звязаныя з актыўнасцю “хадзячых” нябожчыкаў, прыкладам:

...Был в таком состоянии, вроде сплю, а вроде и нет. Слышу, как в кухне гремит клетка, ну думаю, ничего – хомяк там. Потом засыпаю, как бы проваливаюсь. Снова просыпаюсь (не до конца, а в полудреме) слышу, будто на стол чашку поставили. Первая мысль – дети. Но вспоминаю, что дети у бабушки. Лена? [жена] Поворачиваю голову – она спит рядом. Опять проваливаюсь. Потом опять сквозь сон слышу: в ванной

защелкой металлической стукнуло, через время еще раз. Мне не по себе вообще стало. Но не мог еще что-нибудь сделать, встать, например, – был в такой полудреме. После этой защелки слышу, как по коридору кто-то идет. Причем у нас лежит ковер, а несколько шагов до двери в спальню – голый пол. Так вот, слышу, как бы шаркает по ковра, а потом звук, будто голыми ногами по подлоге. И тут в нашу комнату влетает какая-то черная штука. Я, честное слово, хотел закричать, но у меня звук не вырывался. Так это приведение, когда я начал шевелиться, ускорилося и влетело, растворилось что ли в моей жене. [А Ваша жена что об этом говорит?] – Она ничего не почувствовала. И ничего такого не видела (ФА; Лунінец).

Бытуе шмат аповедаў пра тое, як чалавеку з’яўляюцца ў сне (ці падобных станах) былыя гаспадары яго хаты, прыкладам:

Ну, мы когда заселілісь в дом, там ремонт делалі і всякое такое, я уже не помню точно, я ешчэ маленькая была. Но помню хорошо, что мне сон пріснілся, і даже это может і не сон был, состояніе такое какое-то. І помню, что пріходіт жаншчына, ну староватая такая, і начінает ходіць по дому, із комнаты в комнату. Я хожу за ней, а она молчіт так, і только смотріт всё вокруг. Потом она ко мне повернулась улыбається такая, і сказала: “Я так рада, что вы тут жіть будете.” Сказала так, і я как бы проснулась. Но я эту жаншчыну не знаю, нікогда не відела, ну полностью незнакомый мне человек. Я рассказала это бабушке, а потом моя бабушка прінесла какіе-то фотографіі, і мы началі іх рассматрівать. І тут я віжу эту жаншчыну на фотографіі. А моя бабушка сказала, что это хозяйка дома, которая жіла раньшее, до нас, в этом доме” (ФА; Пружанскі р-н).

У такіх “нячыстых” хатах (маркіраваных смерцю гаспадароў, пракляццем) могуць чуцца гукі, адбывацца няшчасці, цэлыя серыі трагедыі:

...Эта земля была давным-давно как бы одного хозяина. А потом, когда уже была советская власть, половину этой земли у них забрали. Ну государство забрало, как это сказать. И, люди такие, что прокляли землю. Прокляли именно это место. И вот получается, когда мы туда переехали, первое, что случилось – сгорел дядя Женя. Просто он перелазил через сарай, через перегородку, облился бензином с бензопилы. Друг по улице шел, попросил его прикурить, и он сгорел. Вот... Потом тети Галин сын – в цеху металл на него выплился, потом он под поезд попал, ногу отрезало. А я заходила в ванну, и меня вот там как бы кто-то звал. За спиной какой-то голос был. Я то в здравии была, как в школу еще ходила. Дверь была закрыта, никого в доме не было. Потом, когда родился Максим [сын], маленький был, разговаривать не умел, – и меня тоже: я зашла в ванну, стирала, за мной сзади, кто-то, голос меня звал. “Жанна”, – именно меня звали (ФА; г. Лунінец, пераехала з в. Малькавічы Лунінецкага р-на).

Дасёння дажылі ўяўленні, што хата можа быць “забруджана” адмоўнымі ўчынкамі, няправедным жыццём саміх яе гаспадароў. Тады святы, анёл ці Божая Маці могуць “аб’явіцца” ў хаце і ўказаць на шлях “ачышчэння”, як у апаведзе: *Вот у моих знакомых была контрабанда. И всё, дома не везёт. И то, и то, и что-то всё дети болеют. И она говорит, у них двухэтажный дом. И вот она говорит, рассказывает уже. Я, говорит, сплю, и как бы и не сплю. А вроде как и наяву всё это. И вот, говорит, стою, а мне вон со 2-го этажа, такой свет яркий... Богородица спускается. И вот такой свет, и Она говорит: “Пока вы всё с квартиры не уберёте, ничего у вас хорошего не будет”. И они, на следующий день, раз ... раз ... раз, всё это в церковь завезли. Они как-то договорились, и они всё, всё это отдали. И вот они такие ценные, ворованные были. Ну и всё* (рэспандэнт таксама акцэнтуюе ўвагу на тым, што гаспадыня хаты нарадзілася ў дзень нараджэння Божай Маці) (ФА; Бяроза).

Хата, такім чынам, займае важнае месца ў структуры і сюжэтыцы гістарычна і ўстойліва склаўшыхся тлумачэнняў сноў. Нярэдка яна выступае “семантычнай дамінантай” (тэрмін Б. Успенскага), вызначальным для вытлумачэння сну вобразам, вакол якога структуруюцца іншыя чыннікі знакава-сімвалічнага комплексу, звязаныя з вынікавай (значнай) падзеяй жыцця візіянера ці яго сваякоў. Інтэрпрэтацыя сноў можа будавацца на ўяўленні, што хата ці звязаныя з ёю прадметы, персанажы выступаюць знакамі-знаменнямі. Сувязь знака-сімвала з прадказаным вынікам, яго значэннем, вельмі часта з’яўляецца міфалагічнай, замацаванай у пэўных вераваннях, фальклорных тэкстах і абрадах, найперш пахавальна-памінальных. Апавядальнік можа фіксаваць вобраз хаты як выразна маркіраваны знак, ці ўводзіць яго ў цэльную статычную карціну або дынамічны сюжэт. Неабходнасць расшыфроўкі знакаў-сімвалаў з’яўляецца штуршком для спараджэння інтэрпрэтатарам сюжэта адпаведнай фальклорнай адзінкі. Сувязь паміж знакам-сімвалам сну і чаканым вынікам з’яўлення такога знака можа ўсталёўвацца па прынцыпах тоеснасці, падабенства, метаніміі, у прыватнасці прасторава-часавай. Сны з вобразам хаты могуць надзяляцца рознымі сэнсамі, якія вагаюцца ў межах шырокай амплітуды – ад містычных да эстэтычных трактовак. У артыкуле прадметам даследавання пераважна сталі першыя з іх. Яны ў сваёй большасці звязаны з канструяваннем міфалагічных уяўленняў пра трансцэндэнтную рэальнасць і камунікацыю паміж сваім і чужым светам. Гэтая камунікацыя, найперш, мае праекцыю на жывых сваякоў візіянера, прадстаўнікоў яго роду, сімвалічным увасабленнем якога нярэдка вы-

ступае хата. Вобраз хаты ў залежнасці ад кантэксту, прыпісаных ёй характарыстык (якасных, лакальных, тэмпаральных і інш.) і звязаных з ёю падзей, часта візуалізуе значэнні пераходу чалавека з аднаго стану (свету) у другі. Значэнні сноў з вобразам хаты скіраваныя звычайна на маркіраваныя адрэзкі жыццёвага цыкла яе жыхароў ці іх родных і блізкіх.

ЛІТАРАТУРА

Загадкі, склад. М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі, Мінск 2004.

Рассел, Б., *Человеческое познание, его сфера и границы*, Киев 1997.

Толстой, Н.И., *Очерки славянского язычества*, Москва 2003.

ФА – Фалькклорны архіў студэнцкай навукова-даследчай лабараторыі “Фальклор і краязнаўства” БрДУ імя А.С. Пушкіна (кіраўнік – праф. І.А. Швед).

STRESZCZENIE

DOM JAKO OBRAZ MARZEŃ SENNYCH (WEDŁUG WSPÓŁCZESNYCH OPOWIADAŃ Z REJONU BRZESKIEGO)

W artykule omówiono miejsce obrazu domu w ludowych interpretacjach snów, zapisanych na początku XXI wieku w rejonie brzeskim. Sformułowano wniosek, że dom zajmuje ważne miejsce w strukturze i treści powstałych narracji na temat snów. Często dom pojawia się z „dominantą semantyczną” (termin B. Uspieńskiego), istotną w tłumaczeniu snów. Wokół obrazu domu pojawiają się inne elementy symboliczne związane z ważnymi wydarzeniami z życia osoby śniącej lub jej krewnych. Interpretacja marzeń sennym może opierać się na obrazie domu i związanych z nim przedmiotów, a pojawiające się postacie należy interpretować jako znak-omen. Związek znaku-symbolu z jego interpretacją i znaczeniem ma charakter mitologiczny, zachowany w określonych wierzeniach, ludowych tekstach i obrzędach, głównie pogrzebowych. Narrator może utrwalić obraz domu jako precyzyjnie nakreślony znak lub wprowadzać go w ramy statyczne lub w dynamiczną treść. Sny z obrazem domu mają różne znaczenie, od interpretacji mitycznych po estetyczne.

Słowa kluczowe: obraz, znak-symbol, dom, ludowa interpretacja marzeń sennych.

S U M M A R Y

HOME IN DREAMS

(BASED ON AN EXAMPLE OF STORIES IN BRESTS REGION)

The article presents the image of home established in folk interpretations of dreams, recorded at the beginning of the 21st century in Brest region. It is concluded that home occupies an important place in the structure and the history of narratives about dreams. It often acts as a “semantic mode” (B. Uspensky’s term), which determines the interpretation of dreams. This image is accompanied by other elements connected with significant events in either a dreamer’s life or his relatives’ life. Interpretations of dreams can be based on the idea that home, related objects and characters are signs or omens. The connection of the sign-omen with its interpretation and meaning is often mythological, fixed in certain beliefs, folklore texts and rituals, mainly of burial-funeral character. The narrator can fix the image of home as a clearly marked sign, or can introduce it into a static picture or a dynamic plot. Dreams with the image of home have different meanings that fluctuate from mythical to aesthetic interpretations.

Key words: image, sign-sacrament, home, folk interpretations of dreams.